

Iwona Benenowska

Wybrane relacje interpersonalne w elementarnych strukturach zdaniowych

Każda elementarna struktura zdaniowa (dalej w tekście oznaczana jako ESZ) stanowi bazę do tworzenia wielu różnorodnych struktur pochodnych. Stąd pilna potrzeba zbadania „bazy”, zbioru ESZ zarówno w planie wyrażania, jak i w planie treści.

Zainteresowałam się pewnym podzbiorem ESZ, mianowicie konstytuowanych przez orzeczenia syntetyczne otwierające pozycje dla wykładników dwu (i tylko dwu) argumentów osobowych (i tylko osobowych). Zanim przejdę do omawiania sygnalizowanego w tytule zagadnienia muszę dokonać pewnych uściśleń.

Przez ESZ rozumiem za A. Otfinowskim¹ struktury z wykładnikiem „jednego tylko predykatu” funkcjonującym jako orzeczenie syntetyczne bądź główny semantycznie człon orzeczenia analitycznego. Tak pojęta ESZ nie może zawierać w sobie innej struktury zdaniowej, „nawet w postaci zredukowanej do argumentu”². Taki wymóg nałożył też wcześniej A. Bogusławski na „podstawowe wyrażenia predykatywne” (basic predicative expressions), definiując je jako „independent sentence schemes which do not contain other independent sentence schemes”³. Terminy: „argument”, „predykat”, „struk-

¹ A. Otfinowski, *Z zagadnień transformacyjnego opisu elementarnych struktur zdaniowych*, Bydgoszcz 1982, s. 8-9; Id., *O elementarności i złożoności struktur zdaniowych (w ujęciu strukturalno-semantycznym)*, [w:] *Selected Problems in Linguistics*, Warszawa – Poznań 1986, s. 71-72.

² Id., *O elementarności i złożoności...*, op. cit., s. 72.

³ A. Bogusławski, *Preliminaries for Semantic-Syntactic Description of Basic Predicative Expressions with Special Reference to Polish Verbs*, [w:] *O predykcji*, pod red. A. Orzechowskiej, R. Laskowskiego, Wrocław 1974, s. 45.

tura predykatowo-argumentowa” (krótko: „zdarzenie”⁴ – za A. Otfinowskim) dotyczą planu treści, zaś w planie wyrażania mówi się o „wykładnikach” tych członów planu treści. (Por. podobne odróżnienie u S. Karolaka: argument – wyrażenie argumentowe, predykat – wyrażenie predykatywne, struktura predykatowo-argumentowa – wyrażenie predykatowo-argumentowe)⁵.

Zbiór czasowników, które w funkcji orzeczenia konstytuują ESZ omawianego typu, został wybrany ze *Słownika języka polskiego* pod red. M. Szymczaka (SjpSz). Przy analizie właściwości syntaktyczno-semantycznych orzeczeń wykorzystałam informacje zawarte pod odpowiednimi hasłami czasownikowymi w podstawowych słownikach języka polskiego. Są to następujące słowniki (podaję wraz ze skrótami):

Słownik języka polskiego, pod red. W. Doroszewskiego, t. 1-11, Warszawa 1958-1969 (SjpD),

Mały słownik języka polskiego, pod red. S. Skorupki, H. Auderskiej i Z. Łempickiej, Warszawa 1993 (Msjp),

Słownik języka polskiego, pod red. M. Szymczaka, t. 1-3, Warszawa 1985 (SjpSz),

Słownik syntaktyczno-generatywny czasowników polskich, pod red. K. Polańskiego, t. 1-5, Wrocław 1980-1992 (Ssg),

Słownik współczesnego języka polskiego, pod red. B. Dunaja, Warszawa 1992 (Swjp),

Słownik frazeologiczny języka polskiego, pod red. S. Skorupki, t. 1-2, Warszawa 1967-1968 (Sfjp),

Słownik poprawnej polszczyzny, pod red. W. Doroszewskiego, Warszawa 1973 (Spp).

Stąd definicje przeze mnie proponowane są w większości skróconymi definicjami słownikowymi. Nie omawiam czasowników czy ich znaczeń, jeśli nie występują one w SjpSz. To dotyczy także łączenia w pary aspektowe. (Ustalam je tylko na podstawie występowania w słownikach.) Przy czym należy tutaj wspomnieć, że w tekście bierze się pod uwagę kolejność alfabetyczną par z formą czasownika niedokonanego na początku. W porządkowaniu zbioru brano pod uwagę postać trzeciej osoby liczby pojedynczej,

⁴ A. Otfinowski, *Z zagadnień transformacyjnego opisu elementarnych...*, s. 116.

⁵ S. Karolak, *Składnia wyrażen predykatywnych*, [w:] *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia*, Warszawa 1984, s. 21, 22, 40, 41.

a nie bezokolicznika. W przykładach realizacji zdaniowych uwzględniłam argumenty obligatoryjne, inne są umieszczone w nawiasie.

Spośród tak rozumianych struktur zdaniowych wybrałam tylko te, które wykazują pewną regularność, mianowicie: jeden typ strukturalny odpowiada jednemu typowi semantycznemu. W grupie ponad 600 badanych przeze mnie⁶ predykatów konstytuujących ESZ z orzeczeniem syntetycznym implikującym tylko dwa argumenty osobowe są 103 takie, które oznaczają określony i tylko jeden (wyłączny) typ relacji interpersonalnej.

I tak wyodrębniłam następujące rodzaje zdarzeń nazywanych przez omawiane orzeczenia (w nawiasie podaję liczbę orzeczeń i wykładnik drugiego argumentu, ponieważ pierwszy jest zawsze w mianowniku):

1. Działanie na ciało jednej osoby przez drugą, a w tym

– zabijanie (46 orzeczeń, biernik):

dziesiątkuje – zdziesiątkował, eksterminuje, gazuje, gilotynuje – zgilotynował, kamienuje – ukamienował, krzyżuje – ukrzyżował, likwiduje – zlikwidował, linczuje – zlinczował, masakruje – zmasakrował, morduje – zamordował, pomordował, powiesza, rabie – rabnał, rozwalia, skalpuje – oskalpował, stuknał, szlachtuje, ścina – ściął, traci – stracił, uziemia, wiesza – powiesił, wycina – wyciął, wykłuwa – wykłął, wykosił, wymordował, wysiekł, zagazował, zakatrupił, zarabiał, zasztyletował, zglądził;

– przejawianie uczuć (6 orzeczeń, narzędnik z przyimkiem „z”):

całuje się – pocałował się: ucałował się, smokta się, ściska się, wycalówuje się;

– czynności opiekuńcze (24 orzeczenia, biernik):

chowa, donosiła, kołysze, lula, niańczy, obuwa – obuł, odziewa – odział, piastuje, podmywa – podmył, poniańczył, porozbierał, powiła, rozbiera – rozebrał, rozneglizował, rozzuwa – rozzuł, ukołysał, ululał, zsadza – zsaadził;

– czynności zwyczajowe (6 orzeczeń, biernik):

czepi, obtańcowuje – obtańcował, oczepia – oczepił, prowadzi.

2. Różne formy współzycia społecznego, a w tym wynikające z:

– przyjaźni (8 orzeczeń, narzędnik z przyimkiem „z”):

brata się – zbratał się, koleguje, koleguje się, pobratał się, przyjaźni się, zaprzyjaźnia się – zaprzyjaźnił się;

– zachowania obustronnie poufalego (3 orzeczenia, narzędnik z przyimkiem „z”):

traca się – tracił się, tyka się;

– przypadkowego spot(y)kania się (2 orzeczenia, narzędnik z przyimkiem „z”):

widuje się, zobaczył się.

3. Relacje związane z własnością, a w tym

– dziedziczenie (3 orzeczenia, miejscownik z przyimkiem „po”):

dziedziczy, odziedzicza – odziedziczył;

– dochodzenie praw własności (3 orzeczenia, dopełniacz z przyimkiem „od”):

rewindykuje – rewindykował, windykuje;

– korzystanie z czyjej własności dzięki usłudze właściciela (2 orzeczenia, celownik):

użycza – użyczył.

Ze względu na rozmiary niniejszego artykułu ograniczę prezentację do relacji interpersonalnych związanych z *przyjaźnią* w obrębie szerszej grupy dotyczącej różnych form współżycia społecznego (zob. wyżej). Orzeczenia wyrażające tego typu bliższe kontakty między osobami to:

brata się – pobratał się = „wchodzi – wszedł z kim w bliższe, braterskie stosunki”⁷,

koleguje = „kontaktuje się z kim na stopie koleżeńskiej”⁸,

koleguje się = „kontaktuje się z kim na stopie koleżeńskiej”⁹,

pobratał się = „wchodzi z kim w bliższe, braterskie stosunki”¹⁰,

przyjaźni się = „jest z kim w przyjacielskich stosunkach”¹¹,

zaprzyjaźnia się – zaprzyjaźnił się = „wchodzi – wszedł z kim w przyjacielskie stosunki”¹².

⁶ I. Benenowska, *Elementarne struktury zdaniowe (wybrane zagadnienia)*, Bydgoszcz 2002, s. 149-188.

⁷ Por. jedno z synonimicznych określeń w: SjpD, Msjp, SjpSz, Swjp.

⁸ Por. SjpD, Msjp, SjpSz, Swjp.

⁹ SjpSz i Swjp sygnalizują, że znaczenie czasownika „kolegować się” jest takie samo jak „kolegować”. Zob. koleguje, przypis 8.

¹⁰ Zob. jedno z synonimicznych określeń w SjpD, Msjp, SjpSz, Swjp.

¹¹ Por. SjpSz.

¹² Por. jedno z synonimicznych określeń w SjpD, SjpSz, Swjp.

Ilustrują to następujące przykłady realizacji zdaniowych:

1. Kowalski brata się – zbratał się z Piotrem.
2. Joanna koleguje z Patrycją.
3. Joanna koleguje się z Patrycją.
4. Jan pobratał się z Piotrem (po awanturze)¹³.
5. Piotr przyjaźnił się z (wieloma) ludźmi¹⁴.
6. Matka zaprzyjaźnia się – zaprzyjaźniła się z sąsiadką.

W zdarzeniach wyrażanych przez wyżej wymienione orzeczenia argumenty osobowe spełniają względem siebie funkcje konwiewensów (*Konw* – od łac. *convivere* = współżyć). Relacje między nimi są symetryczne, tzn. Konwsym I łączy z Konwsym II taka sama relacja, jaka łączy Konwsym II z Konwsym I.

X brata się z Y = Y brata się z X

X koleguje się z Y = Y koleguje się z X

Oba konwiewensy spełniają więc te same funkcje i nie można mówić o relacji nadrzędności – podrzędności w hierarchii społecznej, żaden z uczestników zdarzenia nie zajmuje wyższej pozycji, co widać np. przy spoufała się, wizytuje i in.

Co łączy te orzeczenia? Badając powyższą grupę pod względem formalnym – w planie wyrażania – widzimy, że wykładnikiem pierwszego argumentu jest zawsze rzeczownik w mianowniku, a drugiego – w narzędniku z przyimkiem „z”. To, przy całym zróżnicowaniu semantycznym, stanowi constans. Tego typu sytuacja nie jest jednak charakterystyczna dla języka polskiego.

Z badanego przeze mnie szerszego materiału wynika, że określony typ zdarzenia wykorzystuje różne struktury formalne (np. relacja interpersonalna nazwana np. „walką” obejmuje 21 orzeczeń, a wykładnikiem drugiego argumentu osobowego jest biernik, celownik, narzędnik z przyimkiem „z”). Odwrotnie – idąc od płaszczyzny wyrażania do płaszczyzny treści – określony wykładnik formalny występuje w różnorodnych rodzajach zdarzeń (forma np. biernika występuje dla drugiego argumentu osobowego przy implikujących te struktury orzeczeniach nazywających 33 różne rodzaje zdarzeń). Szerzej na ten temat piszę w książce pt. *Elementarne struktury zdaniowe (wybrane zagadnienia)*.

¹³ Por. przykład w Swjp.

¹⁴ Por. przykład w SjpSz.

Резюме

Работа связана с современными синтаксическими теориями, со структурно семантической грамматикой. Источником послужил словарь польского языка под редакцией М. Шимчака. Избранные глаголы я сопоставляла с данными из других словарей польского языка. Однако я занялась только исследованием тех сказуемых, которые устанавливают элементарные структуры предложения (элементарные предложения) с двумя личными аргументами (и только личными).

Каждая предикативно – аргументная структура (схема) рассматривается с точки зрения структуры и семантики.

Я исследовала зависимости между структурным типом а соотношением реализованным данным предикатом называющим дружбу.